

Мотлях Олександр Іванович,
завідувач наукової лабораторії з проблем
психологічного забезпечення та
психофізіологічних досліджень Навчально-
наукового інституту заочного та
дистанційного навчання Національної
академії внутрішніх справ, доктор
юридичних наук, професор

СУДОВА ПСИХОЛОГІЧНА ЕКСПЕРТИЗА ВИКОРИСТАННЯ ПОЛІГРАФА: НОВАЦІЇ ВІТЧИЗНЯНОГО ЗАКОНОДАВСТВА

Сучасний стан розвитку поліграфологічної діяльності в Україні демонструє свої позитивні здобутки і це відображається як у низці новітніх запроваджених у практичну складову, так і у нормотворчий процес. Якщо перша частина означеного вище стабільно відбиває поступальну позитивну динаміку розвитку вітчизняної практичної поліграфології, через системне використання поліграфів у вирішенні нагальних питань для потреб тієї чи іншої сфери діяльності, то друга – допоки дає пробуксовку із-за не розроблення окремого нормативно-правового акту, який би мав цю процедуру врегульовувати. Однак відсутність на тепер виокремленого Закону України щодо впорядкування поліграфологічної діяльності не свідчить про безвихідність із ситуації, яка склалася в цій царині. Як відомо розроблені та запроваджені для поліграфології державні стандарти виконують функції тих же нормотворчих документів. Назагал, стандарт є нормативним документом, заснованим на консенсусі, прийнятому визнаним органом, що встановлює для загального і неодноразового використання правила, настанови або характеристики щодо діяльності чи її результатів, спрямованого на досягнення оптимального ступеня впорядкованості в певній сфері [1].

Що ж до вітчизняної поліграфології, то таких основоположних документів у неї два: ДСТУ 8692:2016 «Поліграф. Технічні умови» [2] та ДСТУ 9266:2023 «Судова психологічна експертиза використання поліграфа. Загальні вимоги» [3].

Означений вище перший стандарт, що набув чинності 20 січня 2017 року, незважаючи на низку проблематичних питань, пов'язаних із його прийняттям і неузгоджених аспектів змістовної складової, які в ньому містяться, він все ж таки виконав свою важливу місію у становленні поліграфологічної діяльності в Україні та її розвитку. Стосовно другого стандарту ДСТУ 9266:2023 «Судова психологічна експертиза використання поліграфа. Загальні вимоги», то він є новозапровадженим, оскільки набув чинності 01 травня поточного

року. Його розробником був Технічний комітет стандартизації «Судова експертиза» (ТК 192) Державного підприємства «Український науково-дослідний і навчальний центр проблем стандартизації, сертифікації та якості». Практична цінність цього нормативного документу полягає у тому, що він відображає єдину впорядковану методолого-застосовну систему, яка складається із загальних організаційних і методологічних вимог до проведення судової психологічної експертизи з використанням поліграфа, а також впорядковує основні засади визначення та застосування термінів і понять у галузі психологічної експертології під час проведення цих експертиз. Зазначений стандарт скеровує поліграфологічну перевірку у русло як загально підпорядкованій методології судово-експертної діяльності, разом з тим дозволяє використовувати власні, апробовані, верифіковані і науково обґрунтовані методи, які притаманні тільки цьому виду специфічних досліджень. Від тепер, під час проведення судової психологічної експертизи з використанням поліграфа мають використовуватися тільки:

1) методики психологічних досліджень особистості, що є в загальному психодіагностичному вжитку;

2) спеціальні методики й методи проведення поліграфологічних досліджень:

а) методику виявлення прихованої інформації, яка охоплює:

- тести на знання відомого рішення;
- тести на знання невідомого рішення;
- тести перевірки версій;

б) методику питань порівняння.

Для адаптації, з'ясування індивідуальних особливостей та адекватності реагування підекспертної особи до початку проведення основної частини психологічного дослідження під час судової психологічної експертизи з використанням поліграфа в обов'язковому порядку мають застосовуватися фахівцем тести-стимули:

- тест завідомо неправдивих відповідей;
- тест із правдивою відповіддю «так» у разі використання методики виявлення прихованої інформації;
- тест на виявлення підготовки до протидії (за рішенням спеціаліста).

Назагал, така експертиза через застосування експертом-поліграфологом викладених вище методик дає йому можливість досягти поставленої мети, а саме: отримати та інтерпретувати фізіологічні реакції людини через на застосовувані до неї спеціальні стимули (подразники) задля встановлення ступеня значущості певної інформації, зумовленої її викривленням, приховуванням або підтвердженням.

Також важливим моментом цього документу є те, що він чітко визначає суб'єктів судово-експертної діяльності, які можуть бути залученими у такий процес і застосовувати названий стандарт у виконанні завдань, поставлених перед ними ініціаторами (замовниками) цих експертиз. До таких суб'єктів судово-експертної діяльності належать: *державні спеціалізовані установи, їхні територіальні філії, експертні установи комунальної форми власності, а також судові експерти, які не є працівниками зазначених установ, та інші фахівці (експерти) з відповідних галузей знань.* Тобто, виходячи із змісту цього стандарту у судово-експертну діяльність цілком можуть бути залученими не тільки атестовані експерти-поліграфологи, а й спеціалісти (фахівці), у тому числі з недержавних установ, які спеціалізуються на проведенні поліграфологічних досліджень і мають відповідний теоретичний та практичний досвід, а також високу репутацію своєї професійної діяльності. Саме навколо цієї категорії фахівців тривалий час побутували дискусії у колі теоретиків і практиків, де акцент зміщувався на користь експертів, на відміну від спеціалістів. Як на нас, то така позиція мала упереджений характер у ставленні до спеціалістів та володіння ними спеціальними знаннями. Для аргументації продемонструємо це наступним. Відповідно ст. 1 Закону України «Про судову експертизу» *судова експертиза – це дослідження виконане експертом на основі спеціальних знань матеріальних об'єктів, явищ і процесів, які містять інформацію про обставини справи, що перебуває у провадженні органів досудового розслідування чи суду [4].*

Посилаючись на ч.1 ст. 69 КПК України експертом є особа, яка володіє науковими, технічними або іншими спеціальними знаннями, має право згідно Закону України «Про судову експертизу» на проведення експертизи і якій доручено провести дослідження об'єктів, явищ і процесів, що містять відомості про обставини вчинення кримінального правопорушення, та дати висновок з питань, які виникають під час кримінального провадження і стосуються сфери її знань [5].

Відповідно висновок експерта – це процесуальний документ, складений експертом, у якому сформульовано відповіді на питання слідчого, прокурора, слідчого судді, суду тощо, і який виступає одним із зібраних джерел доказів у відкритому кримінальному провадженні щодо вчиненого і зареєстрованого в ЄРДР кримінального правопорушення. Правовий статус експерта, певні вимоги до нього встановлені ст.ст. 69, 70, 242–245 КПК України, Законом України «Про судову експертизу» та підзаконними нормативними актами. Згідно зі ст. 10 Закону України «Про судову експертизу» судовими експертами можуть бути особи, які мають необхідні знання для надання висновку з досліджуваних питань. Експертні дослідження в

спеціалізованих державних експертних установах проводяться співробітниками, які мають вищу освіту, пройшли відповідну підготовку й атестовані як експерти певної спеціальності. Такі та інші процесуальні заходи можуть проводитися й позаштатними працівниками цих установ, комплектування складу яких та встановлення порядку їхньої діяльності покладається на керівника експертної установи. Однак наряду з експертом у кримінальному процесі бере участь і спеціаліст. Відповідно ч.1. ст. 71 КПК України спеціалістом у кримінальному провадженні є особа, яка володіє спеціальними знаннями та навичками застосування технічних або інших засобів і може надавати консультації під час досудового розслідування і судового розгляду з питань, що потребують відповідних спеціальних знань і навичок. Хоча дійсно спеціаліст за результатами виконання своєї діяльності, здебільшого готує та видає довідки, які не слугують доказами для кримінального судочинства, але кримінальне процесуальне законодавство України не позбавляє права залучати спеціаліста експертом у своїй галузі знань. На те вказує і ч. 2 зазначеної ст. 71 Кодексу, яка визначає, що спеціаліст може бути залучений для надання безпосередньої технічної допомоги (фотографування, складання схем, планів, креслень, відбір зразків для проведення експертизи тощо) сторонами кримінального провадження під час досудового розслідування і судом під час судового розгляду. Тобто законодавець цією нормою прямо вводить спеціаліста у кримінальний процес, що часто ставало питанням дискусії науковців стосовно правових підстав участі цих суб'єктів у проведенні ними психофізіологічних досліджень із застосуванням поліграфа з метою використання отриманих результатів у кримінальному судочинстві. Викладене вище засвідчує, що різниця між експертом і спеціалістом є номінальною, вона більше стосується процесуального статусу цих осіб, тобто закріплення того й іншого учасника нормами кримінального процесуального законодавства. Саме цей поріг заважає органам досудового слідства і суду однаково ставитися до результатів проведених експертних досліджень спеціалістами та експертами. Навіть певний час побутувала думка окремих поліграфологів, яка трактувалася, що спеціаліст, як і експерт, проводить експертне дослідження, але їх відмінність полягає саме у глибинному змісті виконаних завдань. Тобто, обгрунтовувалось, що діяльність спеціаліста базується на емпіричному рівні й обмежується простими умовиводами, які виступають складовими різновидності суджень, а експерта на основі емпіричних даних, теоретичному (логічному) та доказовому рівні. Тому результати досліджень у вигляді висновків судової експертизи, мають пріоритетне значення при встановленні обставин, що підлягають доказуванню у відкритому кримінальному провадженні. Питання має стосуватися не статусу поліграфолога, а

його рівня практичної підготовки для виконання важливих завдань кримінального судочинства. І це обґрунтовується тим, що не всі спеціалісти можуть виступати експертами у своїй спеціалізації та й навіть далеко не кожному експерту-поліграфологу органи досудового слідства та суду можуть доручити проведення судової психофізіологічної експертизи із застосуванням поліграфа для з'ясування обставин розслідуваної події злочину.

Враховуючи ситуацію, пов'язану із забезпеченням доказів у конкретному кримінальному провадженні, коли потребується проведення експертного дослідження особою, яка на достатньому рівні володіє спеціальним знаннями у галузі поліграфології і може професійно виконувати доручені їй завдання в сфері кримінального судочинства, цілком можливо залучати до цієї діяльності і спеціалістів. Тоді, за клопотанням слідчого, прокурора, адвоката до керівника установи, яка спеціалізується на проведенні досліджень із застосуванням поліграфа і забезпечила (зарекомендувала) собі бездоганну репутацію, на підставі винесеної слідчим-суддею чи судом ухвали суду признається судова психологічна експертиза з використанням поліграфа щодо перевірки від конкретної особи (свідка, потерпілого, підозрюваного, обвинуваченого, підсудного) інформаційних даних, які були отриманими від неї раніше досудовим слідством для з'ясування питань, пов'язаних з подією вчиненого кримінального правопорушення. Саме на спеціаліста-поліграфолога, якого залучають до участі в кримінальному провадженні як експерта-поліграфолога на підставі ч. 4 ст. 38; ч. 1 ст. 243; ч. 2 п. 4 та 5 ст. 244 КПК України покладається проведення цієї експертизи. З урахуванням недостатньої кількості атестованих експертів-поліграфологів, які працюють у вітчизняних державних судових експертних установах, проведення судових психологічних експертиз з використанням поліграфа доручається спеціалістам із недержавних установ, підприємств, компаній тощо. Спеціалісти-поліграфологи приватних установ, володіючи навичками спеціальних знань у галузі поліграфології виконують покладені на них завдання досудовим слідством з дотриманням процесуальних вимог чинного законодавства України. Така експертна діяльність повністю відповідає вимогам, встановленим до інших видів судових експертиз. Вона ґрунтується на принципах законності, поваги до прав і свобод людини та громадянина, об'єктивності, різнобічності й повноти проведених досліджень на основі використання сучасних досягнень науки та техніки, а також незалежності експерта-поліграфолога, який її виконує. Призначення та проведення цієї експертизи є однією з форм реалізації спеціальних знань у кримінальному судочинстві, оскільки забезпечує методично кваліфіковані, обґрунтовані дослідження об'єктів, які мають значення для встановлення обставин розслідуваної

події злочину. Назагал, дотримання всіх необхідних складових такої діяльності цілком забезпечить якість проведення судової психологічної експертизи з використанням поліграфа, а професіоналізм експерта-поліграфолога гарантуватиме її результативність. Отримані ним висновки у подальшому підлягатимуть судовій оцінці як і будь-який інший доказ, що зібраний у конкретному відкритому кримінальному провадженні щодо розслідуваного кримінального правопорушення.

Список використаних джерел

1. Державні стандарти України / Вікіпедія. URL: <https://uk.wikipedia.org>.
2. ДСТУ 8692:2016 «Поліграф. Технічні умови» / Колегія поліграфологів України. URL: <https://kr-ua.com.gov.ua>.
3. Про прийняття національних стандартів Офіційний портал Верховної Ради України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua>.
4. Закон України Про судову експертизу : Закон України від 25.02.1994 № 4038-ХІІ Верховна Рада України : офіц. веб-портал. URL: https://kodeksy.com.ua/pro_sudovu_ekspertizu.htm.
5. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України у зв'язку з прийняттям Кримінального процесуального кодексу України : Закон України станом на 1 черв. 2012 р. Кримінальний процесуальний кодекс України. Київ : Алерта, 2012. 304 с.

Нестор Наталія Володимирівна,

заступник директора з наукової роботи Київського науково-дослідного інституту судових експертиз Міністерства юстиції України, доктор юридичних наук, старший дослідник, заслужений юрист України

Полянський Антон Олександрович,

завідувач лабораторії організації наукової, методичної діяльності, нормативного забезпечення, міжнародного співробітництва та підготовки експертів Київського науково-дослідного інституту судових експертиз Міністерства юстиції України, доктор юридичних наук, доцент

Баулін Олег Вячеславович,

завідувач відділу наукової та нормативно-методичної діяльності лабораторії організації наукової, методичної діяльності,